

Corespondența de limbă latină a domnitorului Ștefan cel Mare – strategii de comunicare

RAFAEL-DORIAN CHELARU

Scrisorile redactate în limba latină în cancelaria domnitorului Ștefan cel Mare și adresate unor destinatari externi, printre care putem menționa, cu titlu de exemplificare, regii Ungariei și Poloniei, Sfântul Scaun, împăratul romano-german ori magistrații orașelor ardelene Brașov și Bistrița, reprezintă, în primul rând, o importantă sursă de informații de interes istoric. Din perspectiva științelor auxiliare ale istoriei, dar și a științelor umaniste, în general, se pot identifica, însă, și alte aspecte demne de a fi studiate. Ne referim aici atât la acele elemente care interesează paleografia ori diplomatica, dar și filologia sau chiar literatura. În articolul de față ne propunem analiza unor piese semnificative din relativ consistenta corespondență externă a domnitorului moldovean, din perspectiva literaturii, pentru identificarea acelor elemente stilistice și oratorice care conturează și susțin în cel mai înalt grad componenta persuasivă a discursului domnitorului¹.

Analiza noastră cuprinde două tipuri de discurs oratoric: primul tip este cel al discursului practicat în câteva din scrisorile particulare adresate de către domnitor magistraților orașelor transilvănene Brașov și Bistrița. Cel de-al doilea tip de discurs este reprezentat de cele două celebre scrisori ale lui Ștefan cel Mare, adresate papei Sixt al IV-lea și, respectiv, Ungariei și celorlalți suverani „creștini”. Motivația selectării doar a unor piese epistolare din relativ consistenta corespondență externă a cancelariei moldovene în perioada 1457-1504, este dată, în primul rând, de relevanța literară a acestora.

Încă de la început precizăm că elementele formularului diplomatic al textelor scrise în cancelaria lui Ștefan, de altfel analizate în cele câteva articole și studii generale dedicate diplomaticii actelor latine emise de cancelariile celor două țări românești², chiar dacă utile, nu sunt suficiente pentru analiza noastră.

¹ Pentru o analiză sistematică de ansamblu, foarte pertinentă, a corespondenței diplomatice a lui Ștefan cel Mare a se vedea studiul Mariei Magdalena Szekely, „Dixit Waywoda”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D.Xenopol» Iași”, vol. XXIX, 1992, p. 43-52.

² A se vedea Nicolae Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrii Cosminului”, vol. IX, Cernăuți, 1935, p. 131-231; D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești (studiu de diplomatică)*, în „Apulum”. Buletinul Muzeului regional Alba-Iulia, II, 1943-1945,

Cauza rezidă în faptul că diplomația actelor medievale, deși ea însăși structură esențială a discursului epistolar, prezintă un accentuat caracter stereotip, datorită faptului că, cel puțin în ceea ce privește mediolatina, atât practica de cancelarie, cât și importanța juridică dată anumitor termeni și formule fixe a impus în mod firesc o anumită standardizare a limbajului³. Astfel, luând în considerare și nivelul general de dezvoltare a culturii scrise, în Moldova secolelor XIV-XV, se poate constata cu ușurință predominanța absolută în actele emise de cancelaria domnească a discursului epistolar standardizat, de factură oficială, în care elementele stilistice sau retorice sunt minime.

Câteva precizări privind cancelaria domnească în timpul lui Ștefan cel Mare considerăm că sunt, de asemenea, foarte utile pentru înțelegerea cât mai exactă a contextului analizei noastre. Astfel, redactarea actelor în limba latină se realiza de către un scrib, în general de altă origine etnică decât cea română, cunoscător al limbii române (probabil și al celei slavone) și ale cărui cunoștințe de limbă latină se datorau educației primite în școlile sau scriptoriile din spațiul de cultură latină (Polonia, Ungaria, posibil Italia ori Imperiul romano-german)⁴. Cel puțin o parte din acești scribi este recrutată din mediul catolic din orașele Moldovei (putem menționa aici cazul scribului Anthonius de Thaucz, ajuns ulterior episcop catolic de Baia)⁵. Actele latinești erau redactate fie după originale slavone, fie scrise după dictare directă, acest lucru datorându-se și lipsei de scribi profesioniști cu angajament stabil în cancelaria moldoveană⁶.

Scrisorile latinești expediate brașovenilor și bistrițenilor de către Ștefan cel Mare sunt încadrabile așa-numitei categorii a scrisorilor particulare. Amploarea textului este în general medie spre redusă, fapt care se datorează, în primul rând, caracterului relativ neoficial, dar și stilului simplu, cu adresare directă, utilizat de domn. Natura legăturilor domnitorului moldovean atât cu brașovenii cât și cu bistrițenii, dincolo de interesele comune concrete care

p. 215-250; Maria Holban, *Accente personale și influențe locale în unele scrisori latinești ale domnilor români*, în „Revista Istorică”, vol. XXIX, nr. 1-6/1943, p. 51-86; Radu Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în Evul Mediu*, în „Revista Arhivelor”, anul IX, nr. 2/1966, p. 67-82; Ana Cristina-Halichias, *Despre traducerea documentelor de arhivă scrise în limba latină*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1986, p. 73-77; Idem, *Considerații privind latina medievală în Țara Românească și Moldova*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1993, p. 156-164.

³ A se vedea, pentru un studiu detaliat al formularului diplomatic prezent în actele latine redactate în țările române, D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești...*

⁴ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 68.

⁵ Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 147.

⁶ Vezi Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, Socec, 1913, p. 322; Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 154.

transpar din textul propriu-zis, pare să fie una profund amicală, sugerată de frecvența utilizării termenilor *amici*, *amicis honorandis* [prieteni, prietenilor demni de cinstire] în cuprinsul adreselor, dar și în cadrul formulei salutației, ca, de exemplu, expresiile *Salutationem amicabilem cum affectu omnis boni* [salutare prietenească dimpreună cu toare urările de bine] (prezente în scrisorile emise la 5 și 11 iunie 1476 din Bârlad, respectiv, Valea Berheciului)⁷, *Amiciciam paratam debito cum honore* [cu prietenie și cu cinstea cuvenită] (în scrisoarea din 5 ianuarie 1477 din Hârlău)⁸, *Amiciciam paratam, vestri honoris incrementum*, [cu prietenie spre sporirea cinstirii voastre] (în scrisoarea din 20 aprilie 1479 din Suceava)⁹ sau *amicicie incrementum* [sporirea prieteniei] (în scrisoarea din 17 decembrie 1487 din Huși)¹⁰.

Lipsa preambulului (de altfel, foarte rar în diplomatica actelor latine din țările române în perioada secolelor XIV-XV)¹¹, dar chiar și a salutației ori a formulei notificației, în unele din scrisorile adresate de Ștefan celor două orașe ardelenene, imprimă un aspect stilistic simplificat, fiind fructificat la maximum efectul persuadant al adresării directe, de pe poziții de egalitate. Acest efect este întărit atât de frecvența cu care formulele sancțiunii și ale urărilor finale sunt omise din text, cât și de modul în care acestea sunt redactate acolo unde apar. Astfel, sancțiuni de genul *Si feceritis, scitote quod in maioribus vestris honorationibus complacere curabimus* [Dacă veți face astfel, să știți că ne vom îngriji să facem pe plac măritelor voastre cinstiri] (în scrisoarea din 15 septembrie 1474 din Roman)¹², *Id circo perfecto certamus amicicias vestras quod quecumque feceritis et facitis ad amorem et complacenciam nostram, nos autem cum omni bono ac amicicia perfecta volumus vobis ac omnibus vestris semper retribuere* [Astfel, încredințăm pe prieteniiile voastre că după cum ați făcut și faceți întru dragostea și plăcerea noastră, și noi voim a vă răsplăti întotdeauna pe voi și pe toți ai voștri spre tot binele și deplină prietenie] (în scrisoarea din 11 iunie 1476 din Valea Berheciului)¹³, *Hoc faciatis cause nostre amicicie* [Aceasta să faceți de dragul nostru] (în scrisoarea din 5 ianuarie 1477 din Hârlău)¹⁴ precizează în mod foarte sugestiv raporturile de prietenie dintre cele două părți. Totodată, însă, acestea se constituie și ca mijloace retorice de efect prin care emitentul încearcă să persuadeze pe receptori. Se poate remarca, de

⁷ Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 339-341.

⁸ *Ibidem*, p. 341.

⁹ *Ibidem*, p. 353-354.

¹⁰ *Ibidem*, p. 379.

¹¹ Vezi D. Ciurea, *op. cit.*, p. 240.

¹² Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 317.

¹³ *Ibidem*, p. 340.

¹⁴ *Ibidem*, p. 341.

asemenea, lipsa clauzelor cominatorii sau prohibitive, specifice și foarte des întâlnite în formularul diplomatic medieval. Ștefan cel Mare nu pare să-și dorească a-și impune voința (nu discutăm aici posibilitățile reale ale domnitorului în ceea ce privește constrângerea brașovenilor sau bistrițenilor), ci să convingă prin argumente retorice.

Astfel, dincolo de formulele diplomatice standard (adoptate mai ales sub influența cancelariei polone)¹⁵, scrisorile trimise de Ștefan cel Mare celor două comunități ardelenne includ și argumente emoționale, persuasive, adevărate probe de exhortație retorică transpuse în limbaj aproape colocvial: *Ideo petimus vestras honorationes, ob respectum nostri* [De aceea vă cerem cinstitilor voastre, în temeiul respectului față de noi] (în scrisoarea din 15 septembrie 1474 din Roman)¹⁶, *Eciam rogamus amicitias vestras ut faciatis amore nostri* [Mai mult, rugăm pe prietenii voastre să faceți aceasta de dragul nostru] (în scrisoarea din 11 iunie 1476 din Valea Berheciului)¹⁷.

Semnificative și interesante sunt și expresiile utilizate de domnitor pentru a sublinia atât valabilitatea absolută a dispozițiilor date în scrisorile respective cât și credibilitatea reprezentantului domnesc ce urma să aducă scrisorile la destinație: *Item eciam notum sit vobis quod, quidquid lator presencium dixerit, necnon certi gerulatur fidem creditivam adhibere dignemini, tanquam ab ore nostro prolatis et emanatas* [De asemenea, să știți că orice ar spune aducătorul scrisorii de față, să binevoți a-i arăta încredere ca și cum acestea ar fi spuse și ieșite din gura noastră] (în scrisoarea din oct.-nov. 1457)¹⁸, *et quitquid vestris dixerit amicitii ex parte nostri, fidem adhibere velitis creditivam tanquam ab ore nostro prolatis* [și orice v-ar spune prietenilor voastre din partea noastră, să-i dați încrederea ca și cum ar fi spuse din gura noastră] (în scrisoarea din 27 ianuarie 1477 din Hârlău)¹⁹. Se remarcă artificul retoric de efect, prin care mesajul transmis de Ștefan devine metaforic un mesaj oral, ca și cum emitentul său l-ar transmite personal destinatarilor. Avem de-a face fără îndoială cu un mesaj subliminal menit să capteze bunăvoința receptorilor prin apelul la relația specială, purtând o evidentă încărcătură afectivă, care pare sau se dorește a se fi stabilit între cele două părți.

Discursul practicat în cele două scrisori expediate de Ștefan cel Mare papei Sixt al IV-lea și, respectiv, tuturor suveranilor creștini europeni este încadrabil unui tip de discurs aparte. Pentru prima dată discursul politico-diplomatic al unui domnitor român preia retorica cruciadei, promovată cu atâta

¹⁵ Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 134.

¹⁶ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 317.

¹⁷ *Ibidem*, p. 340.

¹⁸ *Ibidem*, p. 259-260.

¹⁹ *Ibidem*, p. 342.

insistență de papalitate încă din secolul al XI-lea²⁰. Elementele definatorii ale acestei retorici nu se suprapun strict pe configurația unui discurs antiotoman. De altfel, acesta din urmă se întâlnește relativ frecvent în scrisorile lui Ștefan către magistrații brașoveni sau bistrițeni, unde epitete depreciative ca, de exemplu, *inimicis christianitatis infidelissimis Turcis* [dușmanii Creștinătății, preanecredincioșii turci], *inimicis christianorum* [dușmanii creștinilor]²¹, *infidus Turcis, infidelibus Turcis* [necredincioșii turci]²², *sevissimi pagani Turci* [cruzii păgâni turci]²³ pun în evidență o atitudine firească a unui conducător creștin aflat în conflict deschis cu turcii. În aceste scrisori, domnitorul subliniază cu insistență apartenența sa la lumea creștină, la creștinătate, într-o perioadă în care conceptul de *Christianitas* sau *Respublica Christiana* reprezenta o componentă esențială a retoricii antiotomane, relativ intens utilizată de cancelariile europene în noul context internațional de după 1453²⁴. În acest sens putem oferi ca exemplu comparația pe care o face Ștefan între munteni și turci în momentele în care domnul moldovean se afla în conflict cu Țara Românească: *quia Valachi sunt nobis veluti Turci* [căci muntenii sunt pentru noi ca și turcii] (în scrisoarea din 20 iunie 1475 de la Iași)²⁵, *quia ipsi cupiunt periculum nostrum et tocius christianitatis, et sunt subditi Turcorum* [căci aceștia doresc pierderea noastră și a întregii creștinătăți, și sunt supuși turcilor] (scrisoarea din 11 iunie 1476 din Valea Berheciului)²⁶. Comparația este menită să transpună în limbaj maniheist relațiile dintre Moldova, pe de o parte, și munteni și turci, pe de altă parte, plasând fără echivoc Moldova în tabăra creștină. Ideea este argumentată retoric

²⁰ Cu privire la substraturile reale ale retoricii procreștine a scrisorilor domnitorului moldovean a se vedea articolul lui Bogdan Murgescu, *Dimensiunea europeană a domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și articole de istorie”, vol. LXIX, 2004, p. 7-8. Pentru o privire comparativă asupra retoricii de tip „*Christianitas* sau *Respublica Christiana* versus amenințarea otomană” practică în Europa secolului al XV-lea a se vedea lucrarea lui Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI – Evoluția unui concept în contextul vremii*, București, Editura Albatros, 2001.

²¹ Vezi scrisoarea expedită pe 20 iunie 1475, din Iași, de către Ștefan solilor săi din Ungaria, în Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 325.

²² Vezi scrisoarea din 5 iunie 1476 expedită din Bârlad către brașoveni, în *Ibidem*, p. 339.

²³ Vezi scrisoarea din 20 aprilie 1479 expedită din Suceava către brașoveni, *Ibidem*, p. 353-354.

²⁴ Conceptele de *Respublica Christiana* sau *Christianitas* sunt strâns legate de ideea unei conștiințe europene comune – a se vedea Alexandru Dușu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, Editura ALL, 1999.

²⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 325.

²⁶ *Ibidem*, p. 340

de Ștefan prin acreditarea unui raționament structurat pe silogismul conform căruia oricine ar dori „pierderea” Moldovei, ar dori, bineînțeles în același timp, și „pierderea întregii creștinătăți”, chiar dacă, cel puțin în cazul muntenilor, acest lucru era greu de conceput. Aceeași apartenență a Moldovei la creștinătate este subliniată și într-un simplu salvconduct emis de domnitor la Suceava, în octombrie 1503, pentru cei 200 de oameni ai regelui Poloniei, Ioan Albert, care urmau să facă unele măsurători de graniță: *damus et dedimus has litteras noastras salvi conductus, veras christianas, quales in toto orbe dari consuete sunt, presertim inter christianos principes*²⁷ [dăm această scrisoare a noastră de salvconduct, cu adevărat creștinească, care se obișnuiește a se da în toată lumea, mai ales printre principii creștini]. Se observă adjectivele *veras christianas* [cu adevărat creștinești], ca și adverbul *presertim*, care atrage atenția asupra faptului că emiterea de salvconducte este proprie mai ales lumii creștine.

Discursul utilizat de Ștefan cel Mare în cele două scrisori reclamă însă o tratare specială. Nu doar prin prisma faptului că acestea pun în evidență o clară retorică a cruciadei, ci și pentru faptul că această retorică este dezvoltată într-un mod particular, unic poate în toate scrisorile emise de domnii țărilor române în secolele XIV-XV²⁸. Dincolo de formularul diplomatic, se pot identifica o mare parte din elementele clasice care compun retorica unui discurs, chiar dacă transpuse în stilul propriu scrisorilor oficiale. Astfel, avem de-a face cu un exordiu atunci când Ștefan îl informează pe papă: *sicut Assambeg, princeps serenissimus, ad nos suos destinavit oratores, requirens nobis ut una cum aliis principibus viriliter se preparemus contra Othman et eius orribilem potentiam* [cum că Hassan beg, principe preastrălucit, a trimis solii săi la noi, cerându-ne ca dimpreună cu alți principii creștini să ne pregătim cu putere împotriva lui Otman și a puterii sale îngrozitoare]²⁹. Este de remarcat epitetul *orribilem* – groaznică, înspăimântătoare, folosit pentru a descrie puterea otomană. Efectul acestui exordiu este amplificat de asigurarea patetică dată de Ștefan papei privind angajamentul total al Moldovei în lupta antiotomană: *Quamobrem sanctitatis vestre certificamus quod nos semper omni cum potentia nostra, quam nobis omnipotens Deus attribuit, omni cum affectu paratissimi sumus, intendentes pro christianitate totis nostris viribus debellare* [Pentru aceasta încredințăm pe Sanctitatea Voastră că noi întotdeauna, cu toată puterea noastră, pe care atotputernicul Dumnezeu ne-a dat-o, am fost pregătiți cu toată iubirea noastră

²⁷ *Ibidem*, p. 469.

²⁸ Vezi considerațiile Anei Cristina Halichias, *Despre traducerea documentelor de arhivă scrise în limba latină...*, p. 77.

²⁹ Vezi scrisoarea lui Ștefan cel Mare către papa Sixt al IV-lea din 29 noiembrie 1474, în Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 317.

voină a birui cu toate puterile noastre pentru creștinătate]³⁰. Se remarcă aici adverbul *semper* care, induce ideea unui permanent atașament al Moldovei la cauza creștină. Totodată, remarcabilă este și insistența lui Ștefan de a sublinia rolul lui Dumnezeu în această luptă împotriva turcilor păgâni: divinitatea este cea care, bineînțeles, deține controlul și, implicit, asigură victoria.

Dar, considerăm noi, partea centrală a discursului lui Ștefan, cu deosebit impact asupra nivelului afectiv al receptorului, se constituie în relatarea discuției avute cu ambasadorul venețian la Uzun Hassan, Paolo Ognibono: *cum quo de factis eiusdem christianitatis multa tractavimus ac voluntatem pectoris nostri apperimus. Quapropter eidem ambasiatori fidem integram placeat adhibere, tanquam si cum sanctitate vestra oretenus loqueremur* [cu care am discutat multe despre faptele acestei creștinătăți și ne-am arătat voința inimii noastre. Pentru aceasta am dat acestui sol încrederea noastră deplină ca și cum am fi grăit pe gură cu Sanctitatea Voastră]³¹. Aici, Ștefan se prezintă pe sine exact în ipostaza în care dorește să se regăsească papa în momentul în care va fi citit scrisoarea sa: convins de argumentele lui Ognibono, acordă încredere deplină ambasadorului venețian ca și cum ar fi discutat direct cu însuși papa. Este de remarcat aici modul în care domnitorul încearcă să-l persuadeze pe Sixt al IV-lea, prin anticiparea reacției papei. Pentru întărirea acestui efect oratoric el adaugă imediat: *Utique intelligimus, omnia in sanctitate vestra consistunt* [După cum am înțeles, toate țin de Sanctitatea Voastră]³². Cererea de ajutor a lui Ștefan vine imediat după această frază, ca pentru a profita la maximum de efectul argumentului afectiv precedent, și este susținută prin precizarea concisă *ne christianitas a perfidissimis infidelibus suppeditetur et ut etiam nos non solli ymo cum adiutorio eorum principum debellare valleamus* [pentru ca astfel creștinătatea să nu fie biruită de perfizii necredincioși și pentru că noi nu putem să biruim fără ajutorul acelor principii]³³.

Scrisoarea remisă tuturor suveranilor creștinătății pe 25 ianuarie 1475 din Suceava³⁴, la scurt timp după remarcabila victorie împotriva turcilor, poartă un mesaj identic. Structura discursului, tonalitatea, dar și intensitatea mesajului sunt, însă, diferite, fapt explicabil atât din perspectiva circumstanțelor în care a fost elaborată scrisoarea, cât și din perspectiva receptorilor cărora domnitorul le adresează mesajul său. Semnificativ este faptul că, spre deosebire de majoritatea actelor emise de Ștefan, această scrisoare include și un preambul: *vă spun domniilor voastre că necredinciosul împărat al turcilor a fost de multă vreme și*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, p. 319-323.

este încă pierzătorul întregii creștinătăți, și în fiecare zi se gândește cum ar putea să supue și să nimicească toată creștinătatea³⁵. Acest preambul funcționează retoric ca o legitimare și pledoarie *pro domo* a cererii sale de ajutor, insistându-se – dacă mai era nevoie – pe faptul că intențiile sultanului amenință nu atât Moldova cât mai ales întreaga creștinătate și că aceste intenții pot avea o concretizare imediată. Exordiul este inclus sub forma unei relatări a victoriei împotriva turcilor, foarte bine gradată retoric. După ce prezintă armata otomană, evaluată – nu neapărat ca urmare a unui calcul precis – la 120.000 de oameni, și sunt trecuți în revistă comandanții acesteia, precizându-se că este vorba de *căpitanii cei mari*, Ștefan prezintă reacția Moldovei la invazia otomană: *auzind și văzând noi acestea, am luat sabia în mână și cu ajutorul domnului Dumnezeuului nostru atotputernic am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeuul nostru*³⁶. Se remarcă invocarea retorică a aportului lui Dumnezeu la victoria împotriva „dușmanilor creștinătății”, ca și efectul stilistic al enumerării bine gradate a acțiunilor de pedepsire a invadatorilor, care sugerează amploarea succesului militar de la Vaslui.

Anunțarea intenției sultanului de a organiza o expediție militară, destinată nu doar răzbunării înfrângerii trupelor sale, ci și „supunerii” Moldovei, prilejuiește lui Ștefan un remarcabil exercițiu retoric. El atrage atenția suveranilor creștini că Moldova nu este doar una din țările creștine, ci chiar *poarta creștinătății și pe care Dumnezeu a ferit-o până acum*³⁷. Această metaforă absolutizează rolul statului moldovean în cadrul Republicii Creștine și conferă mesajului domnitorului Ștefan un impact psihologic substanțial, atunci când acesta conchide că: *Dar, dacă această poartă a creștinătății va fi pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva – atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie*³⁸. Deși valabilitatea afirmației lui Ștefan este relativă și contestabilă – același rol de poartă a creștinătății îl revendică, cu mai mult succes, regatul maghiar, date fiind apartenența la lumea catolică și forța sa militară, considerabil superioară potențialului Moldovei – acest aspect își pierde relevanța dacă luăm în considerare faptul că Ștefan se adresează, în primul rând, regelui Ungariei. De altfel, este de remarcat sensul expresiei **poarta creștinătății**, care induce în mod

³⁵ *Ibidem*, p. 320. Curios este faptul că Ștefan folosește expresia *vă spun* în contextul în care vorbește despre amenințarea otomană asupra creștinătății, ca și cum i-ar informa pe suveranii europeni despre un fapt necunoscut, deși acesta era deja o banalitate pentru Europa secolului XV. Nu este sigur dacă acest preambul are o valoare strict retorică – domnitorul reia tema primejdiei otomane într-o încercare de resensibilizare a Europei – sau poartă și o altă semnificație, care, însă, ne scapă în acest moment.

³⁶ *Ibidem*, p. 321.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

clar ideea de vulnerabilitate, iar acest lucru reiese mai pregnant în evidență atunci când, spre exemplu, chiar regii maghiari o utilizează – alături de altă expresie consacrată, **zidul creștinătății** (*murus Christianitatis*) – în cererile de ajutor financiar și militar adresate papei³⁹.

Semnificativă, din punct de vedere retoric, este includerea unui al doilea argument – de data aceasta de natură geopolitică și strategică – imediat după anunțarea cererii de ajutor militar: *Turcul are acum mulți potrivnici și din toate părțile are de lucru cu oameni ce-i stau împotriva cu sabia în mână*⁴⁰. Totodată, însă, Ștefan nu omite să utilizeze același procedeu al perorației patetice, la fel ca și în epistola adresată papei, conștient fiind de efectul său: *iar noi din partea noastră făgăduim pe credința noastră creștinească și cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru*⁴¹. Intensitatea afectivă a angajamentului este semnificativ mai mare, atunci când domnitorul nu ezită să afirme, în termeni asemănători retoricii unui cavaler cruciat, că în lupta împotriva turcilor va face sacrificiul suprem pentru cauza creștinătății. Exhortația este concepută într-un stil cu totul aparte, care impune prin tonul său aproape imperativ: *așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic noi i-am tăiat mâna cea dreaptă. Deci fiți gata fără întârziere*⁴².

În încheiere, considerăm că cele câteva scrisori analizate în cadrul articolului nostru, chiar dacă puține la număr, atestă capacitatea remarcabilă a domnitorului Ștefan cel Mare de a-și construi discursul cu mijloace retorice convingătoare. Pe de o parte, putem surprinde modul în care aceste mijloace sunt aplicate în cazul scrisorilor particulare, de afaceri, expediate orașelor ardelen Brașov și Bistrița, pe de altă parte, constatăm remarcabilul efort de persuasiune care transpare din cele două scrisori în care domnitorul cere ajutorul suveranilor creștini și al papalității în lupta împotriva turcilor. Important este faptul că aceste mijloace oratorice depășesc cadrul formulelor diplomatice stereotipe, reușind să imprime textului epistolar o evidentă notă personală, expresie a sensibilității omului Ștefan⁴³.

³⁹ Pentru exemplificarea cazului Ungariei, a se vedea, în special, Nora Berend, *Hungary, „The Gate of Christendom”*, în David Abulafia și Nora Berend (coord.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Ashgate, Aldershot, 2002, p. 123-165.

⁴⁰ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 321.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Pentru unele considerații privind prezența unor influențe ale personalității proprii emitentului asupra stilului unor documente medievale redactate în limba latină în cancelariile celor două țări românești a se vedea articolul Mariei Holban, *Accente personale și influențe locale...*